

Boris Gunjević

Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Radićeva 34, HR–10000 Zagreb
boris.gunjevic@zg.htnet.hr

Sukob na teološkoj ljevici

Ili marksist i kršćanin ponovno u dijalogu nakon četrdeset godina

Sažetak

Autorova je nakana reflektirati o tekstu Marksist i kršćanin, koji je nastao kao produkt dijaloga iz 1969. Dijalog su vodili Branko Bošnjak i Mijo Škvorc na Studentskoj tribini unutar ciklusa predavanja pod nazivom »O religiji«. Povod ovog susreta bila je knjiga Branka Bošnjaka Filozofija i kršćanstvo, nakon koje je održana vrlo dobro posjećena tribina i tiskana knjiga Marksist i kršćanin. Taj mali tekst od svega stotinjak kartica ima neprijepornu važnost u kontekstu suvremene hrvatske filozofske misli. Tekst je sročan tako da izgleda kao da su oba filozofa, maksimalno uvažavajući svog sugovornika, zakoračila izvan vlastitih pozicija i stvorili za ono vrijeme novi, dodatni prostor i način dijaloga. Taj dodatni prostor, nakon skoro 40 godina, još uvijek nije ispunjen. U suvremenom kontekstu različitih postmodernih »izama«, marksizam (praxis) i kršćanstvo (neoskolastika) bi trebali nastaviti jedanput davno započeti dijalog. Zadnji dio ovog rada pokazuje zašto bi dijalog Bošnjaka i Škvorca, »marksista i kršćanina«, mogao biti važan i danas, unatoč tome što su oba filozofska diskursa – onaj koji je zastupao Bošnjak i onaj koji je zastupao Škvorc – u stanovitoj kulturološkoj defenzivi.

Ključne riječi

dijalog, marksizam, kršćanstvo, teologija, filozofija, religija, misticizam, Bog, čovjek

»To je ono pitanje koje sam ja stavio kao 'polazišnu točku' za to da se pokaže kako čovjek, a ja kažem ne samo čovjek, nego bilo što na svijetu ni je 'ni za što', nego za nešto ili za 'nekoga'.«

(Bošnjak & Škvorc, 1969: 99)

Namjera nam je da progovorimo o dijalogu jednog marksista i kršćanina, koji se zbilo prije gotovo četrdeset godina u Zagrebu. Ovakav ekscesivni naslov moguće je opravdati jedino tako da pokušamo predstaviti tekst koji nastao nakon tog dijaloga, na način da o njemu još jednom reflektiramo četrdesetak godina kasnije, u potpuno drukčijem kontekstu. Ne želimo ovdje patetično podlegnuti reminiscencijama vezanima uz ono što se odigralo te davne 1969., nego se prije svega želimo podsjetiti na važnost knjižice koja je tiskana nakon spomenutog događaja. Od samog početka ovog teksta branit ću tezu da je taj mali dokument važan za povijest i sadašnjost hrvatske filozofije, ne samo kao podsjetnik koji je nastao u dimu pariškog svibnja godinu dana ranije, nego prije svega kao tekst koji u hrvatsku javnost (kao i ondašnju cijelu jugosla-

vensku) prvi put na ovakav način dovodi dva suprotstavljena diskursa kao što su marksizam i kršćanstvo, čija rasprava, kako ćemo pokušati sugerirati, nije ni danas završena. Bar što se tiče suvremenog europskog filozofskog diskursa.

Knjiga *Marksist i kršćanin* s podnaslovom: *Dijalog prof. Branka Bošnjaka i prof. o. Mije Škvorca o nekim temama knjige 'Filozofija i kršćanstvo'* nastala je kao posljedica javnog dijaloga i rasprave na povlaštenom mjestu zagrebačkog Studentskog centra, te je nakon same tribine još iste godine tiskana u džepnom izdanju. Na toj je tribini bilo danas nezamislivih 2500 ljudi. Prema danas još živućim svjedocima, ovaj je događaj bio jedan u nizu događaja koji su na specifičan način predvidjeli i anticipirali burno hrvatsko proljeće 1971. Važnost ovakvog događaja iz današnje čisto filozofske perspektive ne može biti precijenjena. Čini se da bi ovaj događaj i knjiga tiskana nakon susreta u Studentskom centru trebali biti predmet jedne dobre doktorske teze koja, nažalost, još uvijek čeka svog pisca.

Marksist i kršćanin knjiga je o Bošnjakovoj knjizi *Filozofija i kršćanstvo*, koja se u najvećem dijelu bavi trećom knjigom, a to je *Biblija*, posebice *Novi Zavjet*. Štoviše, cijeli podtekst Bošnjakove knjige tvrdi da glavni junak te treće knjige, Isus Krist, nikad nije postojao, što na jedan specifičan način cijeli dijalog dovodi u pitanje, kako je to na samom početku ustvrdio Škvorc. No isusovac u ovom slučaju ne odustaje lako i prepušta marksistu da ukratko predstavi sadržaj knjige, iz kojeg izdvajamo neke ključne točke. Bošnjakovu interpretaciju kršćanstva donosimo u pet jednostavnih teza.

- Kanonizirano kršćanstvo jest sekularizirano židovsko mesijanstvo koje je u sebe inkorporiralo helenistički misticizam.
- Pored sekulariziranog mesijanstva i helenističkog misticizma, gnosticizam Kumranske zajednice puno je više utjecao na kršćanstvo nego što je to danas poznato.
- Budući da ni jedna dogmatska kategorija nije dobivena racionalnim putem, filozofija ima pravo kritički preispitati kršćansko učenje i o tome donijeti svoj sud.
- Isus Krist povijesni je falsifikat, mit i izmišljena legenda prve kršćanske zajednice; stoga je kršćansku poruku potrebno demitologizirati (Bultmann), jer kršćanstvo kao evanđeosko nikad nije postojalo (Kierkegaard).
- Filozofija se ne suprotstavlja religiji, budući da ima imperativ razumijevanja njezine iluzornosti.

Normalno je za očekivati da Škvorc ima dijametralno suprotno stajalište o ovome što je Bošnjak rekao, te je to ujedno i povod za diskusiju.¹ Isusovac smatra da su prvo i treće poglavlje Bošnjakove knjige fundamentalna i da zapravo govoreći samo o jednom poglavlju zahvaćamo cijelu problematiku knjige, a to je svakako prvo poglavlje. Tematizirajući ga detaljno, postavljamo temelj dijaloga i mogućnost rješavanja svih drugih naznačenih pitanja, budući da su ona, kako kaže pater, »nuzpoglavlja«. Škvorc ne želi raspravljati o tome da li je Isus doista kršćanska legenda, jer bi u protivnom cijeli razgovor bio besmislen i džentlmenski takva pitanja ostavlja bibličarima i teolozima koji su puno kompetentniji od njega, a on se baca na prvo poglavlje Bošnjakove knjige tvrdeći sljedeće.

- Kršćanstvo se ne suprotstavlja filozofiji; dokaz tomu jest povijest filozofije iz koje je razvidno da je kršćanstvo preuzelo, sumiralo, pa čak i apsorбирalo određene filozofske sustave kako bi se što plauzibilnije samo-odredilo.

- Kršćanstvo može koegzistirati sa svim »filozofijama«, osim s ekstremnim oblicima idealizma i ekstremnim oblicima materijalizma.
- Čovjekova religioznost nije predmet teologije nego filozofije.
- Antiteza filozofije i teologije nije u borbi oko zaborava, čovjekove konačnosti i ograničenosti.
- Kršćanstvo nije protivna filozofska konstrukcija, budući da kršćani na kršćanstvo ne gledaju kao na ideologiju kojoj je potrebna »sirova politička« apologetika.

Kroz cijeli će se dijalog provlačiti dvije glavne teme. Kao što se može i pretpostaviti, jedna je tema čovjek, a druga Bog. Škvorc svoju argumentaciju započinje paskalovskom tvrdnjom da je čovjek nezamjenjiv, da neizmerno nadilazi čovjeka i da kao takav ima svoj smisao, opravdanje, preduvjet da se upozna i da se ne gubi u besmislenom »ništa«. On je vladar povijesti koji, nalik Rilkeu, duhom istražuje, kruži oko temeljnog pitanja, a to je pitanje Božje egzistencije. Čovjek mora, prema paterovu mišljenju, promišljati »potkožno«. Ili, kako to Škvorc poetski kaže:

»Čovjek je u sebi ključar svoje tajne, vladar prostora svoje slobode, gospodar svojih odluka, svoj osobni prostor za misao, za odgovornost i za sreću. U sebi je čovjek srce, toplo središte, nosilac bitka, opterećen najzvjezdanijom i najsunčanijom željom da ljubi i da bude ljubljen, da živi i da bude vječan.« (Bošnjak & Škvorc, 1969: 27)

Ovakvo viđenje čovjeka radikalno se suprotstavlja Bošnjakovoj, zapravo sartrourovskoj slici čovjeka, za kojeg naš filozof tvrdi da je nastao »nizašto«. Takvoj polu-nihilističkoj slici čovjeka Škvorc želi suprotstaviti čovjeka kojemu je inherentna neka specifična aksiologija kojom on zahvaća vrijednosti za koje zna da nisu sve jednako trajne i isplative. Škvorc se poziva na Schelerovu skalnu vrijednosti koja ima četiri osnovna odnosa kada je čovjek u pitanju. A to su *osjetilne vrijednosti*, koje karakterizira prolaznost i promjenjivost, nakon kojih dolaze *životne vrijednosti*, koje se sastoje od objektivnih vrednota kao što su, primjerice, zdravlje i uspjeh. Svakako, tu su i *duhovne vrednote* kojima uzdižemo život i kojima smo se spremni podrediti i žrtvovati kako bi živjeli za pravdu ili kako bi se »kulturno uzdizali«. Nakon toga dolazi ono što je Škvorc okarakterizirao kao *svetu vrednotu*, koja daje perspektivni smisao svemu drugom. Škvorc uvjerava svoga sugovornika i svoje slušateljstvo da želimo vrijednosti koje imaju jednu specifičnu dimenziju trajanja (»nešto što se može ovjekovječiti«, reći će kasnije pater), a ne vrijednost koja je nestabilna i prolazna, te nastavlja kritički preispitujući navode iz Bošnjakove knjige:

»Kada razmišljamo o tome kako da uredimo život, htjeli bismo da bude vrijedan, vrijedan beskrajno i da sve vrijedno ostane za vječnost. Time sebe čovjek nadređuje bitku, kaže i naš autor. Ako naime čovjek sam sebe kao vječnog može dohledati, onda je on veći od svega drugog bitka. Barem ga ja tako shvaćam. Samo je ovdje u našoj knjizi jedna nutarnja želja da se nadvladavanjem propasti čovjek uzdigne i da time pobedi svoj duboki uzdah za vječnošću. Jer taj duboku uzdah za vječnim autor smatra iluzijom i besmislom.« (Bošnjak & Škvorc, 1969: 31)

1

Glavna Škvorcova zamjerka, zapravo kritika koja se odnosi na nešto što se provlači kroz cijelu Bošnjakovu knjigu, sastoji se od činjenice da Bošnjak premalo koristi katoličke autore. Problematizirajući Kristov život i povijesnost, Bošnjak se, prema Škvorcovu mišljenju, previše poziva na ruske i protestantske autore, a premalo na katoličke. Takva Bošnja-

kova pristranost pomalo ljuti Škvorca i isusovac mu to prigovara retorički postavljajući pitanje zašto se nije konzultirao niti jedan katolički biblijski institut, kojih ima na desetine u svijetu i koji se tim temama jako ozbiljno, predano i intelektualno pošteno bave. (Usp. Bošnjak & Škvorc, 1969: 114.)

Ovo bi bio vrlo kratki sažetak primjeren našem izlaganju Škvorcove kritike Bošnjakove knjige, to jest prvog spornog poglavlja. Bošnjak je svjestan da u njegovu tekstu za teologe ima puno spornog materijala, kao i građe koja izaziva mnogo primjedbi. No, prije svega, o tome je potrebno ponovo progovoriti i, po Bošnjakovu mišljenju, to je Škvorc odlučno uočio. Bošnjak iskreno žali što ondašnji diskurs teologije i filozofije nije nadopunjen »novijim istraživanjem«, napose onim iz filozofije religije i povijesti misticizma. Zapravo, cijeli arsenal Bošnjakovih argumenta i uvida, kako ćemo vidjeti, ne dolazi samo iz filozofskog rakursa nego i iz spomenute filozofije religije, misticizma, ali i zaključaka kojeg su donijele već plodne diskusije marksista i kršćana u svijetu.

Da se razumijemo: Bošnjak izvanredno dobro poznaje teološki diskurs, nije pristran i ne-izokreće ga sebi u korist kako bi nadglasao i pobijedio isusovca zbog same pobjede. Bošnjak je idealan teološki sugovornik, što god mi danas mislili o njegovim početnim pozicijama, koje nam danas izgledaju milijunima svjetlosnih godina daleko od neke ozbiljnije teološke plauzibilnosti. Njegove početne pozicije, naočigled apsurdne (kako sam priznaje), takve su da svaki suvremeni teolog danas mora vrlo jasno odgovoriti na provokaciju jedne takve ateološke perspektive o kojoj je Mark C. Taylor napisao izvrsnu knjigu *A Postmodern A/theology*. Bošnjakova teza sažeto izgleda ovako: *Svaka je teologija oblik ateizma, svaki je govor o Bogu govor o onome što Bog nije, a mi govoreći o Bogu govorimo o pojmu Boga, a ne o Bogu samom*. Drugim riječima, govor o Bogu, za Bošnjaka, mogao bi biti jedino govor o onom skrivenom Bogu o kojem su govorili filozofi mistici i za njega je to jedini donekle »autentični« govor. Kasnije će reći da je prije logosa, govora, bila *sige* – šutnja. Tako draga misticima, koje na jedan specifični »apofatični« način preferira Bošnjak. No Bošnjakove su preferencije u službi odgovora Škvorcu. Budući da je Škvorc govorio o čovjeku, Bošnjak pogađa u samo srce njegova argumenta navodeći primjer Joba. Job je pored Krista i Davida paradigma teološkog poimanja čovjeka. Bošnjak započinje svoje argumentiranje s moralnim i pravednim Jobom.

Za Bošnjaka je neshvatljiva ne samo Jobova odlučnost i snaga u patnji nego prije svega kako je moguće da dobri Bog bude isprovociran od zlog Sotone, to jest kako je moguće da Bog dopušta da Sotona mrcvari i »dekonstruira« Joba i njegovu obitelj. Dakako da Bošnjak nudi neobičan odgovor na ovo pitanje pozivajući se na Junga i njegov »Odgovor Jobu«, što za Škvorca nije prihvatljivo. Ovdje je, kako se čini, aksijalna točka cijelog dijaloga. Ukoliko želimo govoriti o Jobu kao o liku o kojem govori Sveto pismo, tvrdi Škvorc, nužno je pretpostaviti neki oblik povjerenja da Bog govori i komunicira, to jest da postoji. Takav govor nužno je interpretirati, i tu nastaju poteškoće koje Bošnjak neočekivano vrlo kreativno rješava, tvrdeći da se interpretativna logika Svetog pisma razlikuje od interpretativne logike nekog filozofskog teksta. Bilo da promišlja ili da reflektira o »teško protumačivim tekstovima« iz Joba, Evanđelja po Luki i apostola Pavla, Bošnjak tvrdi slijedeće:

»Mi ne možemo Aristotelovom logikom tumačiti ili osigurati potpun pristup ovim tekstovima. Zbog čega? Zbog toga što se logika ovih tekstova čita iz njih samih. To je onda ta posebna dijalektika, i ako bi smo pokušali jednim oblikom mišljenja, kao što je logika kao pravilo mišljenja, religiozni tekst objašnjavati, onda ga uopće ne bi mogli razumjeti, ali baš zbog toga, što mi ovdje moramo logiku iz tekstova očitati, mi imamo pravo na imanentnost koja to onda obrazlaže i koja to dokazuje.« (Bošnjak & Škvorc, 1969: 53–54)

Svakako da bi bilo pogrešno svesti dijalog Bošnjak–Škvorc na razlike u interpretativnim strategijama, jer bismo time dobili plošnu i jednodimenzionalnu

sliku cijele rasprave. Kompleksnost ovog dijaloga biva jasnija kada na red dođu pitanja koja proistječu iz Jobove problematike i koja se nadovezuju na dogmatiku u kojoj se tematizira pitanje grijeha i zla u odnosu na slobodnu volju. Škvorc ovdje ne pribjegava trikovima niti sofistijama, nego priznaje i potvrđuje da je pitanje slobodne volje *crux theologorum*, to jest »najteži križ teologa«. No i tu nudi teološko rješenje, na koje Bošnjak snalažljivo odgovara pričom iz Talmuda. Ovaj odgovor ne bi trebali shvatiti kao nešto banalno ili kao izbjegavanje odgovora, jer na takvim *pro-bošnjakovim* argumentima danas djelomično počiva metodologija takozvane narativne teologije. Cijela argumentacija obojice sugovornika otvara pitanje Božje egzistencije koje se ne zadovoljava »klasičnim dokazima za Božju egzistenciju«, kojima Škvorc pridodaje Newmanove, Blondelove i Bergsonove, te za koje tvrdi da itekako mogu biti kritizirani i da su kao takvi nedostatni. (usp. Bošnjak & Škvorc, 1969: 67). No Škvorc autoritativno brani tezu o Božjoj opstojnosti postavljajući pitanje sebi, svom sugovorniku i slušateljstvu na slijedeći način:

»Ima jedna vrlo interesantna stvar koju bi ja htio poslije zapitati. A ja sad kažem: jer nalazim u stvarima govor, riječ, misao, počinjem slušati: a tko to govori, tko to misli, tko je to prošao, čije je to? To je vidite taj naš put otkrivanja kroz prirodu, kroz dušu i savjest, kroz težnju za srećom, gdje nam se napokon želi utkati sve u jedno i da nam sve kaže onu već otreanu riječ nalik na Linneovu: 'Okrenuo sam se iza sebe kroz prirodu, povijest i vidio sam trag, netko je prošao. Ja rekoh, Bog je prošao'.« (Bošnjak & Škvorc, 1969: 69)

Ovo je sažetak cijelog Škvorcova argumentiranja o Bogu. Bog *jest*, a što jest o tome ne znamo, tvrdi Škvorc, budući da je o Božjoj biti jako teško nešto reći. To je Škvorcov odgovor na Bošnjakovo pitanje da se objasni pojam 'Bog' sadržajno, logički, psihološki, religiozno i filozofski. O dubini božanskog ne možemo znati ništa, jer to se odnosi na Božju esenciju. Možemo nagađati, mucati i možemo govoriti sve ono što Bog nije, ali znati nešto što Bog *jest*, prema Škvorcu, jest stvar objave. Pater svoje slušateljstvo nadalje samo podsjeća da kršćani prihvaćaju Objavu Trojedinog Boga i tu razlikuje dvije za njega važne činjenice krucijalne za cijeli dijalog. Bog *jest*, to je prva činjenica, a *kako* jest to se spoznaje prihvaćanjem Objave. (usp. Bošnjak & Škvorc, 1969: 69). Ovo je povlašteno mjesto paterove argumentacije i najvažnija distinkcija na kojoj insistira isusovac.

Škvorc brani tezu da postoji jasna distinkcija religije kao nečeg naravnog kod čovjeka, te vjere kao nečeg nadnaravnog što je darovano čovjeku. Tek je s ovom distinkcijom moguće pristupiti neodgovorenim i otvorenim pitanjima koja proistječu iz pripovijesti o Jobu. Za Škvorca je od presudne važnosti vidjeti smisao u stvarima (ali svakako ne samo pod vidikom svrhovitosti), jer ukoliko stvari imaju smisao, pita se pater, od kuda im smisao; a ako ga nemaju, od kud ga ja mogu izvući, ako ga stvari nemaju. To je Škvorcov odgovor Bošnjaku na pitanje zašto postoji svrhovitost. Bošnjak tvrdi »nizašto«. To se odnosi i na čovjeka, i to je Škvorcu neprihvatljivo. Zato on »na stražnja vrata« uvodi u dijalog pitanje o Kristu. Krist je povijesna osoba koju je nužno »spoznati potkožno«, a ne u nekoj ruskoj nadri-interpretaciji koja je u podtekstu Bošnjakove knjige. »Spoznati potkožno« Krista znači otvoriti novi prostor dijaloga o čovjeku samom. To je pozicija s koje se Škvorc ne povlači i koju brani kroz cijeli dijalog.

No, kako smo već u samom početku teksta ustvrdili, Bošnjak svoju temeljnu poziciju za dijalog gradi u referentnom polju filozofskog misticizma. To je ujedno i njegova konačna pozicija, koja nije u potpunosti diskurzivno zatvorena, nego poziva na nove interpretacije.

»Ako je Bog *deus absconditus* (ima i tekst u Starom Zavjetu gdje se kaže: 'Jahve odluči prebivati u tmastu oblaku' (1. Kralj. 8.12), ako je on sakriven, on mora da bude otkriven, a na koji način on postaje otkriven? Prema misticizmu ako čovjek samo po sebi sav taj sadržaj realizira, onda smatra da je Bog moralno obavezan da mu se otkrije, da ne bude više sakriven. S time u vezi mogu se navesti tekstovi Böhmea, Eckharta i drugih. To su veoma interesantne teme i u tom pogledu sam ja u svojoj knjizi dokazivao da je to možda pravi oblik religioznosti, kud i kamo drugačiji nego što se to često puta i može shvatiti.« (Bošnjak & Škvorc, 1969: 43–44)

Zanimljivo je primijetiti da Bošnjak vrlo rijetko svoju argumentaciju konstruira pomoću nekih striktno »praxisovskih« argumenta, kao što ni sam Škvorc nije uvelike posezao za neoskolastičkim argumentacijskim instrumentarijem. Nažalost, ovakav kreativni i imaginativni filozofski dijalog nije stvorio neku sintezu koja bi ukazivala na konstruiranje jedne, primjerice, moguće »lokalne« političke teologije, nalik na one koje su u to vrijeme nastajale u svijetu – kao što su, primjerice, teologija oslobođenja i različite teologije revolucije.² Baš zbog specifičnosti dvojice sugovornika, te kulturno-političkog konteksta u kojem se odvijao dijalog, čini nam se da je to bila jedna propuštena prigoda koja tek čeka neku svoju buduću aktualizaciju.³

Zaključak koji tek treba biti napisan

Pred nama je zaključak koji, po svemu sudeći, mora ostati otvoren za nove interpretacije, preinake, kritike ili naknadne završetke. Cijeli dijalog odigravao se u političkom prostoru koji je bio uokviren referentnim poljem socijalističkog habitusa, u kojem je dominirala praxis-filozofija. Bošnjak je u takvom prostoru bio u povlaštenijoj poziciji, premda je maksimalno uvažavao i respektirao svog suprotstavljenog sugovornika kao poštovanog gosta, a ne kao nekog ideološkog uljeza. No, unatoč svemu, Škvorc se nije u potpunosti osjećao lagodno u tom »marksističkom prostoru«, pa stoga nije ni čudno da isusovac svoje izlaganje započinje stihovima Paula Verlaina: »Ko vuka u zboru svetih čut bi bilo mene.« Razlog zašto bi ovaj zaključak morao ostati otvoren leži i u tome da se dijalog nastavi ne više u marksističkom, nego u »kršćanskom prostoru«, što god to značilo.

Taj dijalog ili specifični oblik dijaloga već se nastavlja ali, nažalost, ne na našim prostorima i ne kod naših autora. Derrida nas je svojim nečitljivim meditacijama pokušao uvjeriti da je nemoguće odagnati *sablasti Marxa*, budući da smo nasljednici njegove oporuke. Dovoljno je pročitati što o apostolu Pavlu, ili pak o Kristu, pišu Giorgio Agamben, Slavoj Žižek ili Alain Badiou, pa da vidimo kako se taj dijalog na jedan neočekivan način vodi u »kršćanskom prostoru«, koji determinira poruka Svetog pisma.

Golemi broj sugovornika koji se bave ovim temama i polemiziraju s navedenim teoretičarima nije malen, a među njima su Daniel Bell Jr., William Cavanaugh ili, primjerice, najpoznatiji John Milbank, koji sa Žižekom piše knjigu koja će problematizirati teizam i ateizam, što nalikuje na temu koju smo obrađivali u našem radu. Nažalost, kod nas danas takav oblik dijaloga još se uvijek smatra tabuom koji je posljedica traume nastale unutar biopolitičkog eksperimenta zvanog Jugoslavija. Ukoliko se netko odvaži na takav dijalog, ukoliko shvati važnost i potrebu takvog dijaloga, kritike ili polemike – kako to danas rade Milbank, Badiou ili Žižek – dovoljno je da započnu Bošnjakovim riječima.

»Prema tome, mislim, mi ipak nećemo sada ovo zaključiti, ali smo ipak pokazali kako se o ovoj temi može razgovarati, iako nismo imali namjeru, kao što ste vi rekli, da jedan drugoga preobraćamo. Ovaj primjer je nesumnjivo jedan pokušaj i mislim da u tom smislu ta tema može

da se raspravlja. Potrebna je tolerantnost, a svakako u izvjesnom smislu i skeptičnost. A to je onda jedini put kojim se može doći do zaključka i do uspješnog razgovora.« (Bošnjak & Škvorc, 1969: 115)

Literatura

Agamben, Giorgio: *The Time That Remain – A Commentary on the Letter to the Romans*, Stanford University Press, Stanford 2005.

Badiou, Alain: *Infinite Thought – Truth and the Return to Philosophy*, Continuum, London 2005.

Badiou, Alain: *Sveti Pavao – utemeljitelj univerzalizma*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006.

Bošnjak, Branko: *Filozofija i kršćanstvo – Racionalna kritika iracionalnog shvaćanja*, Stvarnost, Zagreb 1987.

Bošnjak, Branko & Škvorc, Mijo: *Marksist i kršćanin – Dijalog prof. Branka Bošnjaka i prof. o. Mije Škvorca o nekim temama knjige: Filozofija i kršćanstvo*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1969.

Derrida, Jacques: *Sablasti Marxa – Stanje dugovanja, rad tugovanja, i nova Internacionala*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2002.

Girardi, Giulio: *Kršćanska vjera i historijski materijalizam*, Stvarnost, Zagreb 1986.

2

Izgleda da je *teologija oslobođenja* kao »teološki projekt« u defenzivi. Nakon stvarnog i simboličkog pada Berlinskog zida, na jedan specifičan način opada utjecaj i interes za teologiju oslobođenja. Za gubitak interesa i utjecaja koji je imala teologija oslobođenja može se navesti gomilu vjerodostojnih, praktičnih, ideoloških i socioloških razloga. No unatoč manjkavostima i nedorečenostima teologije oslobođenja kao projekta, postoje itekako važni uvidi koji će pastoralno i teološki ostati plauzibilni. Pogotovo kada je u pitanju konstituiranje novog teološkog govora i prakse unutar globalnog neo-republikansko-rimskog Imperija, kojeg danas utjelovljuje Amerika. To da teologija oslobođenja nije u potpunosti poražena i pregažena kao teološki koncept, svjedoči nova generacija sjevernoameričkih teologa koji baš na zasadama Gustava Gutiérreza, Juana Segunda, Jona Sobrina, Leonarda Boffa, Clodovisa Boffa, Ignacia Elacurrié, Joséa Mígueza Bonina i Dom Héldera Câmara rekonstruiraju teologiju koja bi bila spremna ne samo kritizirati prakse Imperija nego i konkretno ponuditi alternativna teološko-politička rješenja. Svakako da je potrebno ovdje spomenuti i »mističnu gerilu«, koju su po cijeloj Južnoj Americi utjelovili svećenici i redovnici kao što su Camilo Torres, Domingo Lain, Laurentino Rueda, Pedro Duarte, Jose Esguerra, Nestor Paz i mnogi drugi kojima se ne zna broj.

3

Danas je dovoljno spomenuti Cheda Mayersa, Williama T. Cavanaugha i Daniela Bella Jr., pa da vidimo o kakvim se vrsnim, originalnim, i lucidnim misliocima radi. Ako je Gutiérrezova *Teologija oslobođenja* bila i ostala klasični

tekst projekta, sigurno je da će Bellov tekst *Teologija oslobođenja nakon kraja povijesti*, sa simptomatičnim podnaslovom *Odbijanje da se prekine patnja*, postati novi klasik koji vrlo lako dekonstruira i kao metlom ispred sebe čisti zlokobne prakse Imperija, koje vode u sveopću shizofreniju. Možda baš ovdje može započeti nastavak Bošnjak–Škvorcova dijaloga, koji je, čini se, danas potrebniji nego ikad prije. To je svakako i mišljenje jednog od najpoznatijih anglosaksonskih teologa, Johna Milbanka, koji je za takvu moguću buduću aktualizaciju skovao novi naziv, a to je *socijalizam milosti*. Vrijednost Milbankovih uvida ne može biti precijenjena, budući da Englez ima za cilj promisliti i opisati je li ostalo išta vrijednog od socijalističke misli te, sintetizirajući suvremenu ljevičarsku misao i teologiju, ponuditi novi odnos materijalizma i transcendentnog. Kritičko redefiniranje metodologije koju zagovara *teologija oslobođenja* u Milbankovoj viziji »socijalizma milosti« nalazi svog novog propovjednika koji nije usamljeni glas u »pustinji stvarnosti«, nego dio goleme skupine teologa i aktivista koje se ne srame »ispovijedati revoluciju«, kako to Bell Jr. poetski kaže, unatoč stravičnoj snazi i moći kojom raspolaze Imperij. Prva crta bojišnice na kojoj stoji Milbank sastoji se od fanatične tvrdnje da je samo kršćanstvo sačuvalo jedinstveni revolucionarni potencijal, koji se može oduprijeti Imperiju na način da ne odlaze »negdje izvan« Imperija samog, jer je to nemoguće. U tome i leži zlokobna snaga Imperija, koji svojim tehnologijama moći i nadzora ne dopušta da se Imperij napusti, nego je stoga potrebno konstruirati teološki projekt koji bi mogao »tući u samo srce zvjeri«.

Milbank, John: *Being Reconciled: Ontology and Pardon*, Routledge, London 2003.

Milbank, John: *Theology and Social Theory*. Blackwell, Oxford 1990.

Milbank, John; Creston Davis & Žižek, Slavoj (eds.): *Theology and the Political – The New Debate*. Duke University Press, Durham 2005.

Žižek, Slavoj: *The Fragile Absolute – Or, Why is the Christian Legacy Worth Fighting For?* Verso, London 2000.

Žižek, Slavoj: *The Puppet and Dwarf – The Perverse Core of Christianity*, The MIT Press, Cambridge (MA) 2003.

Žižek, Slavoj: *O vjerovanju – Nemilosrdna ljubav*, Algoritam, Zagreb 2005.

Boris Gunjević

The Clash on the Theological Left

Or Marxist and Christian Again in Dialogue after Forty Years

Abstract

The author intends to reflect in this paper on text Marxist and Christian, which originated in the dialogue led in 1969 between Branko Bošnjak and Mijo Škvorc at the Student forum, which was a part of public lectures series entitled "On Religion". The impulse for the meeting was provided by the publication of Branko Bošnjak's Philosophy and Christianity. After the launch of the book, there was a very well attended forum followed by the publication of yet another book, Marxist and Christian. This brief text, consisting of no more than one hundred pages, has an indubitable importance for contemporary Croatian philosophical thought. The text is composed in such a way that it seems that both philosophers, respecting each other to the maximum, stepped out of their comfort zone and created a new space for and a new kind of dialogue at the time. That novel space has not been fulfilled yet, after nearly forty years. Marxism (Praxis Philosophy) and Christianity (Neo-Scholasticism) should continue the dialogue started back then even in the contemporary context of different post-modern 'isms'. The last part of the paper attempts to show why the dialogue between Bošnjak and Škvorc, a Marxist and a Christian, is important still today, regardless of the fact that both Bošnjak's and Škvorc's discourse are in a kind of cultural defensive.

Key words

dialogue, Marxism, Christianity, theology, philosophy, religion, mysticism, God, man